

Osnovno obrazovanje u selu

(Rezultati istraživanja u Crnoj Gori)

Dr Blagoje Mujović

1. SELJAŠTVO I OSNOVNO OBRAZOVANJE

Seljačko je stanovništvo u našoj zemlji uoči drugog svjetskog rata bilo najbrojnije (činilo je oko 75% ukupnog stanovništva). Takvo se stanje zadržalo i u prvim poslijeratnim godinama našega razvitka. Međutim, ubrzo se broj seoskog stanovništva počinje naglo smanjivati, tako da ono danas čini manje od 38% ukupnog broja stanovništva. Ovome treba dodati još jednu veoma značajnu činjenicu: *danas je u selu sve više industrijskih radnika i intelegencije, što nije bio slučaj prije rata*. Naime, tada je u selu živjelo uglavnom čisto seljačko stanovništvo (kažemo »čisto« zato što je u selu bilo sasvim malo nepoljoprivrednog stanovništva).

Uporedo s cjelokupnim promjenama koje se dešavaju u selu, permanentno se mijenja i socijalna struktura seljačke omladine. Ilustrativni su i veoma zadovoljavajući, a istovremeno i ohrabrujući podaci koji pokazuju da već danas imamo više od milion seoskih gazdinstava (od ukupno 2 miliona i 630 hiljada) u kojima je jedan član, a često dva i više, zaposlen u izvanpoljoprivrednim djelatnostima. I drugi podatak: danas je gotovo četvrtina gazdinstava u selu bez omladine. Ovaj je proces bez sumnje sasvim pozitivan kada se radi o gazdinstvima s malim posjedima, nedovoljnima za obezbjeđivanje egzistencije porodici. No to se ne može tvrditi i za ona gazdinstva koja imaju veće i kvalitetnije poljoprivredne posjede, kao osnovu ne samo za potpunu i veoma solidnu egzistenciju porodica već i za proizvodnju i plasiranje znatnih količina prehrambenih i drugih proizvoda za tržište. (Navedeni podaci upućuju na zaključak da će se proces deagrarizacije i dalje odvijati ubrzanim tempom.)

Međutim, pored pozitivnih kretanja i tendencija koje donosi opadanje broja seoskog stanovništva na opštem društvenom planu razvoja, neophodno je istaći da ono nepovoljno utiče na stanje osnovnog školstva u selu. Slijedeći komentar dovoljno će ilustrovati ovu tvrdnju. Pojedina sela su gotovo opustjela. Osnovne škole u takvim mjestima — koje su nekada služile ne samo za sticanje osnovnog obrazovanja već su bile i centri kulturnog okupljanja

seoskog stanovništva, naročito mladih — danas se sve više pretvaraju u kafane i magacine. U raseljenim selima ostaju uglavnom samo starci. Primjera radi navešćemo Brajiće u opštini Budva (SR Crna Gora), koje je poslije rata imalo oko 200 domaćinstava, a danas broji svega desetak porodica. Dakle, sve je manje onih koji svoj život vezuju za selo, a sve je više onih koji selo smatraju izletištem, pa ga samo slobodnim danom posjećuju. Oni koji su još ostali u selu smatraju se zapostavljenima, pa često (iz revolta) ističu da se više i ne može govoriti o selu, već o naselju napuštenom u svakom pogledu, prije svega »od ljudi i kulture«; pri tom ne zaborave spomenuti i ekonomsku zapostavljenost sela.

Nasuprot onima koja se raseljavaju, znatan je broj sela koja su sve više urbanizirana. To se prvenstveno ogleda u likvidiranju nepismenosti, u redovnom dobijanju dnevne štampe, u sve većem broju televizora i radio-aparata, u kulturno-zabavnom životu, u većoj ekonomskoj razvijenosti itd. Ovo je naročito slučaj s većim selima, posebno onima koja su nadomak gradova i koja su se tako reći stopila s njima i postala njihov sastavni dio.

U izradi ovoga rada pošlo se od više hipoteza. Na dvjema njih posebno ćemo se zadržati.

Prva hipoteza glasi: *budući da je fenomen obrazovanja područje društvene cjeline u kome se na očigledan način izražava klasna struktura društva, osnovno se obrazovanje pokazuje kao neposredan »filter« ili osnovni prostor klasne diferencijacije u društvu. Osnovna škola je jedno od mjesta klasne diferencijacije svake nove generacije.*

Druga hipoteza glasi: *jugoslovensko samoupravno društvo u svom biću još uvijek zadržava elemente klasnog diferenciranja. Ti elementi na specifičan način dolaze do izražaja u osnovnom obrazovanju.*

Elementi klasnog obrazovanja u osnovnom školstvu u našim dosadašnjim i sadašnjim uslovima pokazuju se naročito u slijedećem.

a) Prema opštepoznatim i utvrđenim činjenicama, *osnovnu školu u redovnom roku završava svega oko 60% učenika, dok se svako četvrto dijete ne upisuje u osnovnu školu ili je napušta prije završetka.* Ovaj problem je veoma izražen i na drugom i trećem stupnju obrazovanja. Tako na primjer u školama drugoga stupnja svaki treći učenik ne stigne na vrijeme da završi školovanje. U oblasti visokog školstva stanje u ovom pogledu još je teže: od jedne generacije ospe se čak i do 80% studenata.

b) *Sve veći broj djece seljaka ne nastavlja školovanje.¹ Znatan se broj svršenih osnovaca zaustavlja u određenim granicama samoreprodukcije seljačkog sloja, dok jedan velik broj egzistira kao latentna industrijska radna snaga.* Ovo jasno pokazuje da je *za klasni položaj seljaštva vezana i cjelokupna kriza obrazovanja u selu kao i zatvorenost obrazovanja prema seljaštvu.*

c) *Svršeni učenici osnovne škole međusobno se društveno razlikuju po mogućnostima za nastavljanje školovanja.* Kao posebno značajnu društvenu

---

¹ Kada je riječ o tome da sve veći broj djece seljaka ne nastavlja školovanje, onda valja naglasiti da nekvalifikovana radna snaga u selu, kao i ona u izvanpoljoprivrednim djelatnostima, u najvećem broju nije završila osnovnu školu. U prilog ovoj konstataciji dovoljno je navesti podatak iz najnovijeg popisa stanovništva, prema kojemu je na dan 1. decembra 1970. godine od 3,583.444 ukupno zaposlene osobe u privredi i vanprivrednim djelatnostima, bez škole bilo 291.668, a s nezavršenom osnovnom školom 1,051.347 osoba.

i sociološku činjenicu treba istaći socijalno-klasno porijeklo učenika koji se upisuju u škole za radnička zanimanja. Neospornim se može uzeti da *u škole za radnička zanimanja odlaze uglavnom djeca radnika i seljaka*. Međutim, to je donekle predodređeno razlikama u sadržaju i karakteru obrazovanja i vaspitanja u osnovnom školstvu. U stvari, sve to utiče na *međugeneracijsko reprodukovanje klasa i društvenih slojeva*.

Posredstvom osnovnog obrazovanja dolazi do stvarnog povezivanja društvenog položaja seljaštva i radničke klase u tom smislu što se apsolutna većina nekvalifikovane radne snage regrutuje iz sela. Tako se kao jedna od relevantnih teorijskih pretpostavki marksističko-sociološkog istraživanja javlja pitanje odnosa radničke klase i seljaštva. Preciznije mora se postaviti problem teorijske i praktične identifikacije stvarnih, istinskih interesa radništva i seljaštva u odnosu na osnovno obrazovanje. Time bi se praktički i teorijski stvarnom sadržinom ispunio zahtjev o klasnom savezu radništva i seljaštva, što nikako ne bi vodilo brisanju njihovih specifičnih razlika u društveno-ekonomskom položaju, niti njihovom odnosu prema obrazovanju uopšte, a posebno prema osnovnom obrazovanju. Polazeći s tog stajališta, mora se posebno razmotriti problem osnovnih uzroka zatvorenosti odnosno konzerviranja procesa obrazovanja u selu. Zapravo, mora se otkrivati istorijski smisao takvog stanja.

Ovo kratko navođenje specifičnosti osnovnog obrazovanja u selu imalo je za cilj da ukaže postojanje (još uvijek) klasnog karaktera osnovnog obrazovanja. Osnovni problem marksističkog sociološkog istraživanja sastoji se u otkrivanju društveno-ekonomske logike po kojoj se *i u sektoru osnovnog obrazovanja izražavaju elementi klasnog diferenciranja u društvu*. Spoznaja društveno-klasnog određenja fenomena obrazovanja moguća je samo s kritičkog marksističkog stajališta. Ovo stajalište omogućava da se čitav problem postavi sa pozicije veze društvenog bića jugoslovenskog socijalizma i osnovnog obrazovanja. Kako ta veza nije spoljašnja, već unutrašnja, to se određenost karaktera i razvojnih mogućnosti osnovnog obrazovanja društvenim bićem ne može razumijeti niti praktično riješavati ako se ove dvije strane, međusobno odvoje, posmatraju kao dvije samostalne sfere društvene cjeline. *Društveno biće (struktura) jugoslovenske zajednice svoj karakter jasno očituje u osnovnom obrazovanju, iako se iz njega samo ne može izvesti*.

U vezi s osnovnim obrazovanjem u selu treba naglasiti da *društvo još nije u dovoljnoj mjeri stvorilo potrebne uslove za školovanje seljačke djece i omladine*. Takvi uslovi nijesu obezbijeđeni niti za sticanje osnovnog obrazovanja, a niti za djecu radnika kada je u pitanju obrazovanje na drugom i trećem stupnju.

Ovakvo stanje osnovnog školstva u selu u znatnoj je mjeri posljedica opšteg položaja seljaštva. Da položaj ovoga društvenog sloja zaista nije ni približno onakav kakav bi trebao biti u našoj socijalističkoj društvenoj zajednici, najbolje će potvrditi slijedeće misli prof. dra Zorana Vidakovića: »Seljaštvo: na jednoj strani — od revolucionarne vlasti dobije zaštitu od klasne eksploatacije i ekonomskog propadanja i perspektivu privrednog, socijalnog i kulturnog prosperiteta zavisnog od ostvarivanja perspektivnih ciljeva radničke klase; a na drugoj strani — izloženo administrativnom i ekonomskom pritisku državnosvojinskog monopola, kao i radništvo udaljavano od neposrednog vršenja vlasti i podvrgnuto političkoj dominaciji, usled bitno ograničenih mogućnosti da svoje interese ostvaruje socijalističkim podruš-

tvljavanjem rada i svojine, stešnjeno u svom nerazvijenom društveno-ekonomskom biću, stupa u tehnološku, privrednu i kulturnu stagnaciju, i ostaje na periferiji političkih procesa, sa krajnje nerazvijenim vezama sa radničkom klasom, njenim institucijama i organizacijama».²

2. PROBLEMI NERAZVIJENIH OSNOVNIH ŠKOLA U SELU, S OSVRTOM NA OSIPANJE UČENIKA

Polazeći od stanja školstva naslijeđenoga od bivše Jugoslavije, koje je bilo veoma nerazvijeno i zaostalo, a do temelja razoreno i opustošeno u ratu, *sa sigurnošću se može tvrditi da su u dosadašnjem periodu socijalističke izgradnje naše zemlje i u osnovnom školstvu u seoskom području postignuti ogromni i divljenja vrijedni rezultati*. U prilog ovoj tvrdnji navešćemo nekoliko najrelevantnijih podataka.

Uporedo sa obnovom i izgradnjom zemlje pristupilo se i radu na izvršavanju mnogobrojnih i složenih, ali veoma značajnih zadataka u sferi vaspitanja i obrazovanja. Trebalo je najprije osposobiti za rad oštećeni školski prostor, a umjesto uništenoga izgraditi novi. Takođe je trebalo snabdjeti škole neophodnim učilima i drugom opremom. Ovaj zadatak je bio utoliko teži što su otvarane ne samo škole koje su postojale prije rata već i mnoge nove, kao i druge vaspitno-obrazovne institucije.

Istovremeno se radilo na opismenjavanju stanovništva i podizanju nivoa obrazovanja putem produžavanja osnovnog školovanja sa četiri na sedam, odnosno osam godina.³ Budući da su društveno-političke zajednice bile obavezne da otvaraju sedmogodišnje, odnosno više osnovne škole u svim mjestima gdje je bilo 20 učenika, brzo se širila mreža škola, i to ne samo otvaranjem viših, odnosno sedmogodišnjih i osmogodišnjih, već i četverorazrednih škola. Treba napomenuti da se ekspanzija školske mreže najvećim dijelom odnosi na osnovno školstvo u seoskom području.

Osobitu pažnju zaslužuje veoma aktuelno a istovremeno i složeno pitanje: riječ je o problemu nerazvijenosti osnovnih škola u selu i njihovih područnih odjeljenja u vezi sa školskim obuhvatom djece i kvalitetom nastave. Ovaj se problem odnosi i na nerazvijena ali i na razvijena područja (mada je osobito izražen i teže rješiv u prvima).

Pošto smatramo da ovo pitanje ima širi društveni značaj i da je za njegovu rješavanje neophodno angažovanje svih zainteresovanih i odgovornih društveno-političkih faktora, *ukazaćemo samo na uzroke nekih problema i dati izvjesne prijedloge za njegovo rješavanje*.

Sadašnja mreža odnosno broj osmogodišnjih osnovnih škola i njihovih područnih odjeljenja u svim našim socijalističkim republikama i pokrajinama omogućava gotovo potpuno obuhvatanje djece školskog uzrasta od 7. do 11. godine (znači školovanje djece u prva četiri razreda osnovne škole). Međutim, taj broj škola je nedovoljan da obuhvati djecu od 11. do 15. godine starosti (tj. u višim razredima osnovne škole). Prostornost terena, konfiguracija zemljišta, veličina školskog rejona pojedinih osnovnih škola, a u vezi

² Zoran Vidaković: *Korak nazad dva koraka napred*, Beograd, Komunist, 1971, str. 21—22.

³ Već školske 1945/46. godine stvorena je mreža četvorogodišnjih osnovnih škola koja je gotovo potpuno obuhvatala svu djecu dorašlu za školu. Paralelno s tim vršene su pripreme za podizanje nivoa obrazovanja, pa je dotadašnje četverogodišnje osnovno obrazovanje produženo 1946. godine na sedmogodišnje, i postalo je obavezno za svu djecu od 7. do 15 godine starosti.

s tim i udaljenost mjesta stanovanja učenika od sjedišta osmorazrednih osnovnih škola⁴ — javljaju se kao ozbiljna prepreka nastojanju školovanja većeg broja učenika po završetku četvrtog razreda osnovne škole. Zbog toga, kao i zbog pogrešnog shvatanja jednog broja roditelja u odnosu na školovanje djece (posebno ženske), velik broj djece ne nastavlja školovanje poslije četvrtog razreda ili napušta školovanje u višim razredima.⁵ Dakle, *osipanje učenika u osnovnim školama u selu naročito je izražen na prelazu iz četvrtog u peti razred.*

Problem osipanja učenika u osnovnim školama u selu izražen je u čitavoj našoj zemlji. Stoga navedimo nekoliko podataka koji se odnose na cijelu Jugoslaviju. Naime, samo oko 60% učenika upisanih u prvi razred osnovne škole uspijeva u redovnom roku završiti osmi razred. Ukupan broj učenika koji se posljednjih godina ne upisuju u naredni razred iznosi oko 300.000 do 320.000 godišnje. Osipanja ima u svim razredima, ali je ono ipak najviše izraženo na prijelazu iz četvrtog u peti razred.

Mnogobrojni su i različiti uzroci osipanja učenika. Jedan od najbitnijih je ponavljanje razreda⁶, a zatim slijede slabi materijalni uslovi, opterećenost učenika preobimnim školskim programom i velikim fondom časova, zatim udaljenost škole, potrebe roditelja za radnom snagom (ovo se gotovo isključivo odnosi na škole u selu), konzervativizam roditelja i zaostalost pojedinih sredina, slab kvalitet nastave u znatnom broju škola u selu (uslijed pomanjkanja i nestručnosti jednog dijela nastavnčkog kadra), slaba opremljenost škola itd.⁷ Uslijed svih tih uzroka, odnosno razloga velik broj roditelja smatra da nema svrhe da im djeca završavaju osnovnu školu u trajanju od osam godina, te da su za osnovnu pismenost dovoljna četiri razreda.

Znatan broj primjedbi je opravdan, pa treba poduzeti neophodne mjere za pronalaženje adekvatnih rješenja. Neophodno je, naime, stvoriti bar približno normalne uslove za obuhvatanje djece ne samo u prva četiri već u svih osam razreda osnovne škole. Takođe je nužno poduzeti odgovarajuće mjere za nesmetan upis svršenih osnovaca u srednje škole. Paralelno s tim cjelokupno bi društvo moralo naći rješenje za bolje i efikasnije zapošljavanje tog prispjelog kadra. Međutim, pojedine od ovih primjedbi ne mogu se smatrati opravdanim niti ih se može prihvatiti. Posrijedi je konzervativizam jednog broja roditelja te zaostalost pojedinih sredina u odnosu na školovanje djece, naročito ženske djece.

⁴ U vezi s udaljenošću sjedišta matičnih osmorazrednih škola od đakkih domova navest ćemo neke karakteristične podatke iz SR Crne Gore. Da bi nastavili školovanje u višim razredima osnovne škole, u školskoj 1965/66. godini oko 8.500 učenika (iz 197 mjesta) putovalo je svakodnevno od kuće do najbliže škole 6—10 km u jednom pravcu. 2.200 učenika (iz 64 mjesta) imalo je da pređe 11—15 km, a oko 700 učenika (iz 21 mjesta) preko 16 km. Ovaj problem je osobito izražen na području opština Bijelo Polje, Nikšić, Rožaje, Pljevlja, Ivankograd, Plav, Titograd, Cetinje i Ulcinj, dakle u 9 opština od ukupno 20 koliko ih ima u republici.

⁵ Taj ćemo problem za područje SR Crne Gore ilustrovati osipanjem generacije učenika koja je započela školovanje 1959/60. godine. Prema statističkim podacima, od 14.261 učenika koliko je upisano u prvi razred školske 1959/60. godine, do petog se razreda osulo 1.626 učenika ili 11,5%, a do osmog razreda 6.195 ili 43,5%. No svi ti učenici nisu sasvim napustili školu. Uslijed neredovnog napredovanja, odnosno ponavljanja jednog ili dva razreda, jedan dio ih nije mogao u redovnom roku završiti osnovnu školu. Osipanje je naročito izraženo kod ženske djece. Tako su npr. od 7.033 učenice spomenute generacije do petog razreda osule 1.033 ili 14,8%, a od petog do osmog 3.601 ili 51,5% Problem je posebno izražen u pojedinim opštinama ili u mjesnim rejonima nekih opština.

⁶ Primjera radi spomenućemo da je školske 1966/67. godine u osnovnim školama ponavljalo razred 362.238 učenika. Od toga u narednoj školskoj godini nije nastavilo školovanje oko 80.000 učenika. Pono- vaca ima već od prvog razreda (12%). Najviše ih je međutim u petom, šestom i sedmom razredu (18,3%, 19,3% i 19,85%).

⁷ Uz spomenute, postoje i uzroci druge vrste ovom osipanju iz škole. Tako se na primjer često čuju primjedbe roditelja da je osnovno školovanje u trajanju od osam godina predugo, da nije zagarantirano nastavljanje školovanja s obzirom na ograničavanje upisa u škole drugog stupnja, da se djeci ne daje dovoljno znanja, da su mogućnosti zapošljavanja nakon završetka školovanja svakim danom sve manje (naročito u poređenju s prve dvije decenije u razvitku naše zemlje) itd.

Ukoliko se dakle ne poduzmu efikasne mjere, problem će biti još teži u narednom periodu, tim više što se posljednjih godina sve češće zapaža da se nerazvijene škole u selu i njihova područna odjeljenja nalaze pred dva veoma krupna i složena problema: kako uskolovati djecu, i kako obezbijediti kvalitetnu nastavu. Oba ova pitanja su u velikoj mjeri posljedica migracije stanovništva selo—grad, a u pojedinim regionima i opadanja priraštaja djece. Zbog toga je u znatnom broju osnovnih škola u seoskom području i u njihovim područnim odjeljenjima svake godine sve manje učenika.

U vezi s ta dva problema izvršili smo istraživanja u SR Crnoj Gori. Ona su obavljena 1968. a odnose se na školsku 1967/68. godinu. Na ovome mjestu zadržaćemo se samo na istraživanjima koja se odnose na prvi problem, dok će drugi problem (obezbjeđivanje kvalitetne nastave u osnovnim školama u seoskom području) biti obrađen u poglavlju o osnovnom obrazovanju s aspekta razlika između sela i grada.

Zadržaćemo se samo na najrelevantnijim podacima iz istraživanja. Školske 1967/68. godine od ukupno 148 osnovnih škola (koliko ih je bilo u Crnoj Gori) 103 su se nalazile u seoskom području. Istraživanja su izvršena u 94 škole.⁸ *Istraživanja su pokazala da se broj učenika u osnovnim školama u gradu povećava iz godine u godinu. To je i razumljivo s obzirom na sve veći priliv stanovništva iz sela u grad. No analiza je pokazala da je brojno stanje učenika u višim razredima osnovnih škola, koje imaju samo po jedno odjeljenje u svakom razredu, veoma zabrinjavajuće.⁹ Takođe je zabrinjavajuće i stanje u pogledu obuhvata i daljnjeg školovanja djece u nerazvijenim osnovnim školama u selu.¹⁰ I broj učenika u nižim razredima osnovnih škola u seoskom području u znatnom je opadanju, a naročito u područnim odjeljenjima.¹¹*

⁸ Prema podacima dobijenim na osnovi istraživanja, 43 škole su u višim razredima imale samo po jedno odjeljenje (opština Nikšić — 11, Cetinje — 10, Titograd — 5, Bar — 4, Kolašin — 3, Plužine — 3, Ivankograd — 2, Pljevlja — 2, Šavnik — 2 i Tivat — 1, dok u ostalih 10 opština nije bilo škola sa po jednim odjeljenjem u višim razredima). Međutim, broj škola koje imaju samo pet odnosno šest odjeljenja svih viših razreda nije malen. No i one su nerazvijene i u njima se sve više osjeća opadanje broja učenika. Takvih škola bilo je 18 (u opštini Ivankograd — 4, Pljevlja — 3, Nikšić — 2, Titograd — 2, Bar — 2 i Bijelo Polje, Kolašin, Rožaje, Majkovac i Zabljak po jednu).

⁹ U spomenutoj školskoj godini 30 škola u Crnoj Gori je u višim razredima imalo manje od 100 učenika. Uz to je znatan broj odjeljenja odnosno viših razreda tih škola imao manji broj učenika od zakonom određenog minimuma (minimum je tada bio 15 učenika u jednom odjeljenju). I u ostalim se školama broj učenika u pojedinim razredima odnosno odjeljenjima kretao od 15 do 18, a to je već bio znak da će i kod njih ubrzo doći do pada broja učenika ispod zakonom određenog minimuma. U ovom pogledu najteže je stanje bilo u Opštini Cetinje. Od 10 osnovnih škola u seoskom području, koliko ih je imala ova opština, dvije su u svim višim razredima imale manji broj učenika od zakonom određenog minimuma, dok su samo četiri u po jednom odjeljenju viših razreda imale broj učenika iznad minimuma. U opštini Nikšić u jednoj školi u tri odjeljenja viših razreda bilo je ispod 15 učenika, u drugim dvjema školama to je bio slučaj u dva odjeljenja, a u jednoj školi je bilo samo u jednom odjeljenju ispod 15 učenika. Ili drugi podatak: na području Zavoda za prosvjetno-pedagošku službu — Nikšić, koje obuhvata opštine Nikšić, Plužine i Šavnik, u 17 škola bilo je 40 odjeljenja sa 15 ili manje od 15 učenika. U opštini Titograd dvije škole su u po jednom odjeljenju imale manji broj učenika od zakonskog minimuma, a u opštini Bar jedna škola je imala tri takva odjeljenja.

¹⁰ Od 10 osnovnih škola s područja opštine Cetinje 9 ih je u višim razredima imalo manje od 100 učenika, odnosno 4 od njih čak manje od 50 učenika (škola u Cevu 59, Ublima Cevskim — 49, Trešnjavu — 54, Bati — 43, Njegušima — 47, Kucištima — 43, Rvašima — 97, Ljubotinju — 53 i Štitarima — 66 učenika). U opštini Nikšić je u 8 škola broj učenika u višim razredima bio ispod 100 (Bogetići — 90, Vilusi — 77, Kovači — 73, Gornja Trepča — 46, Nudo — 51, Krstac — 91, Gornje Rudine — 57, i Lukovo — 67). U opštini Titograd takvih je škola bilo 3 (Drezga — 97, Zatrijebač — 70 i Gornji Komani — 66), u Kolašinu 2 (Medurečje — 80 i Dragović Polje — 90), u Baru 2 (Donji Sestani — 70 i Gluhi Do — 50) u Plužinama 3 (Miljakovac — 88, Trsa — 97 i Stabna — 89), u Šavniku 2 (Bijela — 74 i Gornja Bukovica — 94), te u opštini Tivat jedna škola (Radovići — 92).

¹¹ Odjeljenja u kojima je bilo manje od 15 učenika bilo je u školskoj 1967/68. godini 26, a znatno je više bilo onih odjeljenja u kojima se broj učenika kretao oko donje granice, to jest 15—18 učenika. (Stanje u opštinama bilo je slijedeće: u Cetinju je bilo 5 odjeljenja nižih razreda s manje od 15 učenika, u Nikšiću 7, u Titogradu 4, u Plužinama 3, u Ivankogradu 3, a u opštinama Bijelo Polje, Bar, Mojkovac i Herceg-Novi po jedno takvo odjeljenje.) Kad se ovome doda da su mnoga područna odjeljenja kombinovana od učenika dvaju razreda, a nerijetko i od učenika četiriju razreda, onda je sasvim jasno o kakvom je krupnom i kompleksnom problemu riječ.

Neophodno je napomenuti da je u Crnoj Gori školske 1967/68. godine primijenjen Zakon o osnovnoj školi. Po tom zakonu moralo bi se ukinuti 18 osmogodišnjih osnovnih škola i 26 područnih odjeljenja, pošto nijesu imali ispunjene uslove u pogledu broja odjeljenja odnosno broja učenika u odjeljenjima. A da se to učinilo, neizbježno bi se nametnulo pitanje kako bi njihovo ukidanje uticalo na ionako nedovoljnu obuhvaćenost djece osnovnom školom, odnosno koliko bi se time povećalo osipanje učenika.

Nadalje, prema stanju iz te školske godine očigledno se moglo zaključiti da nema nikakvih izgleda da će se broj učenika u nerazvijenim osnovnim školama i njihovim područnim odjeljenjima u selu povećati, dapače u narednim se školskim godinama već unaprijed naziralo smanjivanje i broja učenika i broja odjeljenja. Ta su se predviđanja kasnije i potvrdila.

Sve osnovne škole u Crnoj Gori u kojima je obavljeno istraživanje, svi organi uprave za poslove obrazovanja u opštinama, svi opštinski zavodi za prosvjetno-pedagošku službu i svi republički organi za poslove obrazovanja — jedinstveni su u mišljenju da je sve izrazitije smanjenje broja učenika u osnovnim školama u seoskom području posljedica migracije stanovnika na relaciji selo—grad, a u pojedinim mjestima i posljedica opadanja priraštaja stanovništva. Međutim, u jednom broju škola je sasvim tačno primjećeno, da to osipanje učenika nije posljedica migracije seoskog stanovništva (jer je ona u jednom broju mjesta zaustavljena), već da je to više posljedica adekvatnog neobuhvata učenika školskim sistemom.

Neophodno je istaći još dva uzroka osipanju učenika u seoskim osnovnim školama i njihovim područnim odjeljenjima, koje je naročito izraženo u višim razredima. Prvi razlog je u tome što znatan broj roditelja zbog siromašnog imovinskog stanja nema mogućnosti da školuje svoju djecu poslije završetka osnovne škole; drugi dio ne vidi potrebu da im djeca završe osnovnu školu u osmogodišnjem trajanju. Drugi razlog je u opterećenosti učenika preobimnom nastavnom građom. Zbog toga se neizostavno nameće potreba korekcije nastavnog plana i programa za osnovnu školu, pri čemu bi iz sadašnjih sadržaja trebalo izbaciti suvišno i nesvršishodno gradivo. Treba još napomenuti da je opterećenost učenika jedan od bitnih uzroka neuspjeha u školama. Zbog velike opterećenosti znatan broj učenika ne može na vrijeme završiti školu, a jedan broj baš zbog toga napušta školu.

No uzroci osipanju učenika u osnovnoj školi u tako ogromnom broju nijesu samo objektivne prirode. Osipanje je učenika posljedica i neefikasnosti djelovanja subjektivnih činilaca, prvenstveno onih društveno-političkih zajednica koje ne poduzimaju potrebne mjere za realizaciju ustavne odredbe o stvaranju potrebnih uslova za obavezno osnovno školovanje u trajanju od osam godina.

Rješenje ovoga krupnog društvenog problema ne može se tražiti u ukidanju škola, odnosno njihovih područnih odjeljenja, iako bi to možda bio najlakši način i najkraći put eliminiranja toga problema.¹² Za njega bi se, na žalost, opredijelile mnoge skupštine opština kao osnivači škola, ali to one najčešće ne čine zbog odlučnog suprostavljanja javnog mnijenja u svojoj sredini. Ukidanje škola i odjeljenja moglo bi jedino uslijediti tek pošto bi se prethodno stvorili uslovi za nesmetano školovanje djece i omladine s područja što gravitiraju tim obrazovno-vaspitnim institucijama.

¹² Ovdje se misli na ukidanje škola, tj. odjeljenja, s obzirom na činjenicu da takva mogućnost zakonski postoji; radi se o smanjenju broja odjeljenja u školama kad je broj učenika u odjeljenju ispod zakonom određenih minimuma.

I pored teškoća koje se javljaju u praksi, potrebno je nastaviti započetu aktivnost u rješavanju problema nerazvijenih seoskih osnovnih škola i njihovih područnih odjeljenja. Tu aktivnost zasada pokreću uglavnom samoupravne interesne zajednice obrazovanja, no u njoj bi trebali učestvovati zainteresovani faktori, kako bi se našlo najbolje rješenje za što veći obuhvat djece osnovnom školom. S tim u vezi smatramo da je neophodno:

1. da skupštine opština, kao osnivači osnovnih škola, prije donošenja Odluke o ukidanju odnosno spajanju škola ili odjeljenja obezbijede uslove za školovanje sve djece dorašle za školu. Paralelno s tim one su dužne da prošire školsku mrežu, tj. da otvore nove škole i odjeljenja u mjestima u kojima je nedovoljan broj osnovnih škola da bi obuhvatio svu djecu, prispjelu za školu, posebno one u višim razredima. Takva njihova obaveza uostalom proističe iz Ustava SFRJ, a shodno tome i iz republičkih i pokrajinskih ustava i drugih pozitivnih zakonskih propisa;

2. tamo gdje zbog vremenskih uslova i loših putova nije moguće organizovati prevoz učenika, rješenje bi trebalo tražiti u organizovanju periodične nastave za niže razrede, te u obezbjeđivanju smještaja i ishrane za učenike viših razreda ukoliko je škola izvan mjesta stanovanja njihovih roditelja;

3. iako periodični oblik školovanja ima niz nedostataka, ovakav oblik nastave za niže razrede osnovne škole trebalo bi organizovati u mjestima koja nemaju zakonom utvrđeni minimalni broj učenika, odnosno gdje se ne mogu naći povoljnija rješenja za obuhvatanje djece osnovnom školom. Ovakvom obliku školovanja trebalo bi prilagoditi nastavni plan i program, tj. za periodičnu bi nastavu trebao postojati poseban nastavni plan i program.

3. OSNOVNO OBRAZOVANJE S ASPEKTA RAZLIKE IZMEĐU SELA I GRADA

Po Marksu i Engelsu »najveća podela materijalnog i duhovnog rada jeste odvajanje grada od sela. . .«. ¹³ Kao osobito relevantne navodimo još dvije njihove misli: »Suprotnost između grada i sela može da postoji samo u okviru privatne svojine« ¹⁴, a »podela rada postaje stvarna podela tek od onog trenutka kad postaje podela na materijalnom i duhovnom radu«. ¹⁵

Pitanje odnosa razvijenih i nerazvijenih područja s aspekta društveno nejednakih uslova za obrazovanje izdvaja se kao jedno od osobito značajnih pitanja koja definišu nužnost marksističko-sociološkog istraživanja ovoga fenomena. Potrebno je naglasiti da je nesklad u razvijenosti dobrim dijelom uslovljen klasnom strukturom. U sklopu ovog šireg društvenog pitanja — razvijenih i nerazvijenih područja — postavlja se i pitanje razlika između sela i grada.

Zbog znatnog nesklada u razvijenosti ne samo između republika i pokrajina već i unutar njih samih, uključujući tu i razlike u razvijenosti između sela i grada, *neophodna je solidarnost u razvoju obrazovanja.* To treba da bude jedan od veoma važnih i stalnih zadataka našega samoupravnog socijalističkog društva, ali isto tako i permanentna briga svih radnih ljudi u svim

¹³ Karl Marks — Fridrih Engels: *Zbornik tekstova o vaspitanju i obrazovanju (citati iz Marksovih i Engelsovih dela)*, Beograd, Savez prosvetnih radnika Jugoslavije, 1948, str. 25.

¹⁴ *Op. cit.*

¹⁵ *Op. cit.*, str. 26.

sferama života i rada. Uostalom, *pitanje solidarnosti postavlja se danas ne samo unutar pojedinih država već i znatno šire — na svjetskom planu u okviru Ujedinjenih nacija (UNESCO), a u najnovije vrijeme u okviru zemalja u razvoju.*

U prilog neophodnosti principa solidarnosti govori i činjenica da se *jaz između razvijenih i nerazvijenih u sferi obrazovanja ne smanjuje već povećava.* Taj fenomen nije karakterističan samo za našu zemlju. Nesklad u razvoju između razvijenih i nerazvijenih ogleda se u tome što se *znatan broj školovanih ljudi iz nerazvijenih područja ne vraća u njih po završetku školovanja,* iako su ta područja ulagala sredstva za njihovo školovanje; oni ostaju i zapošljavaju se u razvijenim područjima, gdje imaju neuporedivo bolje uslove za život i rad.

Uporedo s otklanjanjem i ublažavanjem nesklada između razvijenih i nerazvijenih područja *neophodno je poduzimati odgovarajuće mjere u cilju sprečavanja produbljivanja jaza između sela i grada.* Nije potrebno posebno dokazivati koliki je nesklad između sela i grada u sferi obrazovanja i vaspitanja. Dovoljno je istaći samo tri momenta koji se odnose na osnovno školstvo u selu: 1. znatan broj nestručnog nastavničkog kadra, 2. neopremljenost škola, 3. veoma teški uslovi školovanja velikog broja učenika (pješačenje 15—20 kilometara dnevno ili čak i više, obavljanje poljoprivrednih radova i sl.). Važno je naglasiti da sadašnji razvitak našega sela prate i mnoge suprotnosti, odnosno protivurječnosti koje se ogledaju prvenstveno u sukobljavanju starih, tradicionalnih, i novih društvenih odnosa i shvatanja.

O svim navedenim problemima moglo bi se na široko pisati. No mi ćemo izuzetak učiniti jedino s pitanjem o nastavničkom kadru. Istraživanja u SR Crnoj Gori obavljena g. 1968. pokazuju da je školske 1967/68. godine od ukupno 148 osnovnih škola samo 40 (ili 27%) imalo kompletan stručni nastavnički kadar u predmetnoj nastavi (to su uglavnom škole u gradovima i naseljima gradskog tipa).¹⁶

Istraživanja su takođe ukazala i na veoma krupan i gotovo nerješiv problem stručne zastupljenosti nastave u višim razredima nerazvijenih seoskih osnovnih škola koje imaju mali broj odjeljenja u predmetnoj nastavi. Od 148 osnovnih škola, koliko ih je bilo u Crnoj Gori školske 1967/68. godine, 43 su imale samo po četiri odjeljenja, a 18 po pet, odnosno šest odjeljenja. Iz ovih podataka jasno slijedi zaključak da, iako se poštuju važeći normativi i zakonski propisi, situacija u ovako nerazvijenim školama ni perspektivno ne omogućava kompletiranje stručnog nastavničkog kadra. U ovakvim školama nastavnik, posebno onaj s jednopredmetnom grupom, najčešće ne može imati propisanu normu časova iz svog predmeta, pa je prinuđen da vrši dopunu časova iz nekoliko nastavnih predmeta izvan svoje struke. Tako na primjer nastavnik tzv. estetske grupe predmeta predaje matematiku, strani jezik, ili neki drugi nastavni predmet. Ne treba posebno naglašavati da se u takvim školama ne može govoriti o stručnoj i kvalitetnoj, već samo o formalnoj ili (što se u posljednje vrijeme sve češće čuje) osakaćenoj nastavi (naziv valjda potiče otuda što zaista sakati, a ne obrazuje učenike).

¹⁶ U istoj školskoj godini 3 osnovne škole nijesu imale nijednog stručnog nastavnika u predmetnoj nastavi, 9 ih je imalo samo po jednog, 21 po dva i 21 škola po tri kvalifikovana nastavnika na ovom stupnju nastave. To znači da je u 54 osnovne škole bio vrlo izražen problem nastavničkog kadra u predmetnoj nastavi, te je najveći broj nastavnih predmeta u njima bio nestručno zastupljen. No, i kod ostale 54 osnovne škole koje su imale više od tri nastavnika, gotovo iz polovine predmeta nastava je bila nestručno zastupljena.

Ovakvo stanje u nerazvijenim seoskim školama nametnulo je potrebu da se na Pedagoškoj akademiji u Nikšiću uvedu *dvopredmetne grupe* gdje god je to bilo moguće. No ove izmjene u strukturi nastavnih grupa samo ublažavaju problem, ali ga ne rješavaju.

Nadalje, znatan broj osnovnih škola u selu (naročito njihovih podružnih odjeljenja) često ne posjeduje niti najnužnija nastavna pomagala, a malo je onih koje imaju opremljene kabinete ili kompletne zbirke učila. To se međutim ne može reći za osnovne škole u gradu: ovdje ih sve više posjeduje savremenu modernu opremu, te se u tom pogledu mogu smatrati oglednima.

U nerazvijenim osnovnim školama u selu koje nemaju dovoljno stručnog i kvalitetnog nastavnika kadra, a uz to su i veoma loše opremljene nastavnim sredstvima, nastava znatno zaostaje za nastavom u osnovnim školama u gradu koje imaju i kvalitetan nastavnički kadar i savremenu opremu. Tako se i u samom nastavnom procesu javlja neravnopravnost između učenika iz sela i učenika iz grada. Ta neravnopravnost i nejednaki uslovi u pogledu sticanja znanja odnose se ne samo na osnovno osmogodišnje školovanje već i na školovanje na drugom stupnju. Štaviše, ta nejednakost tamo još više dolazi do izražaja. Zbog svega toga, a prvenstveno zbog lošeg predznanja, učenici iz sela nijesu u stanju da uspješno prate nastavu. Zato se znatan broj njih razočara i posustane već na samome startu.

Ranije je istaknuto da je u gimnazijama najveći broj djece iz službeničkih porodica, računajući tu i tehničku inteligenciju, da su škole za radnička zanimanja »rezervisane« za omladinu iz radničkih i seljačkih porodica. Ako bi se s tim u vezi analizirala struktura učenika u školama drugog stupnja po uspjehu iz osnovne škole, vidjelo bi se da je najviše odličnih i vrlodobrih učenika u gimnazijama, a da je u školama za radnička zanimanja najviše dovoljnih i dobrih. Ukoliko bi se samo na osnovi ovoga podatka izvodio zaključak, ne uzimajući u obzir objektivne teškoće i okolnosti, ispalo bi da su djeca iz službeničkih porodica većih intelektualnih sposobnosti te da zahvaljujući tome postižu bolji uspjeh u osnovnoj školi i nesmetano se upisuju u gimnaziju. Po toj istoj logici ispada da su djeca seljaka i radnika manje inteligentna, odnosno da su nižeg intelektualnog nivoa u odnosu na djecu službenika, pa zbog toga postižu slabiji uspjeh u učenju.

Ovakvo jednostrano rezonovanje odvelo bi u reakcionarne teorije po kojima o socijalnom porijeklu ovise intelektualne i druge sposobnosti i sklonosti. No, takvo rezonovanje je daleko od istine. Istina je zapravo u tome da su službenici i intelektualci u mogućnosti da svojoj djeci obezbijede sve uslove potrebne za život i rad, što nije slučaj sa radnicima i siromašnim seljacima ili građanima s niskim primanjima. Uz to su službenici s većim primanjima u mogućnosti da svojoj djeci obezbijede privatne instrukcije iz pojedinih nastavnih predmeta.

Ovo je istovremeno i dokaz da djeca i omladina ne startuju s istih pozicija: *u svemu tome presudan je klasni momenat.*

Da socijalne i materijalne razlike, odnosno društvene nejednakosti zaista utiču i na uspjeh u školama, pokazuju i neka istraživanja u nas. Na primjer, istraživanja Republičkog zavoda za školstvo SR Slovenije pokazala su da u osnovnim školama ima dva puta više ponavljača iz radničkih i seljačkih porodica nego iz službeničkih. Analizirajući podatke o uspjehu učenika u svim školama II stupnja, pojedini su istraživači došli do sličnih zaključaka. Na

osnovi podataka o uspjehu učenika u školama II stupnja u školskoj 1968/69. godini, V. Tomanović dolazi do zaključka da »idući od siromašnijih ka najimućnijim grupama učenika srednjih škola, sve je više vrlodobrih i odličnih učenika«, dok je kod učenika s dobrim uspjehom red obrnut, a da kod učenika s dovoljnim i nedovoljnim uspjehom nema »statistički relevantne korelacije«. Pri tome treba imati na umu da je izvjesna selekcija na osnovi uspjeha izvršena prije upisa u srednju školu, a to još više potvrđuje tačnost rezultata do kojih se došlo u pomenutim istraživanjima.

Paradoksalna je činjenica da se u našem društvu jaz u pogledu razvijenosti sela i grada produbljuje umjesto da se smanjuje. Da spomenemo samo dosadašnji a i sadašnji položaj poljoprivrede: ona je u znatnoj mjeri u podređenom položaju kada se radi o raspodjeli društvenih sredstava po granama privrede. Ista se podređenost poljoprivrede osjeća i kada se radi o političkoj moći i društvenom ugledu u odnosu na ostale privredne i izvanprivredne djelatnosti, a samim tim i u odnosu na ostala zanimanja.

S tim u vezi veoma su značajne Englesove riječi: »Nije utopija kad se tvrdi da će oslobođenje ljudi iz okova, stvorenih njihovom istorijskom prošalošću, biti tek onda potpuno kad nestane suprotnosti između grada i sela.«¹⁷ Nastavljajući svoju misao Engels je ukazao na činjenicu da ukidanje suprotnosti između grada i sela ne samo da je moguće već je postalo i direktna potreba i za industrijsku i za poljoprivrednu proizvodnju. Takođe je istakao da uklanjanje odvojenosti grada od sela nije utopija (čak niti s gledišta mogućnosti ostvarivanja što ravnomjernije raspodjele krupne industrije po cijeloj zemlji); ona to nije čak i unatoč tome što je civilizacija u velikim gradovima ostavila takvo naslijeđe koje će stajati i mnogo vremena i mnogo napora dok se ukloni. Međutim, po Engelsu se to naslijeđe »mora ukloniti i ukloniće se, pa makar to bio i dugotrajan proces«. Razmatrajući dalje pitanje nestajanja suprotnosti između sela i grada, Engels kaže: »Već je iz čisto materijalnih razloga nužan uslov komunističke zajednice, da u poljoprivredi i u industriji rade isti ljudi, a ne dve različite klase.

Raštrkanost zemljoradničkog stanovništva na selu kao i pretrpanost industrijskog u velikim gradovima, stanje koje odgovara samo jednom još nerazvijenom stepenu poljoprivrede i industrije, jeste zapreka svakom daljem razvitku, koje se već sada jako oseća.«¹⁸

Veoma su značajne i Englesove riječi koje se odnose na ukidanje privatne svojine: »Privatna svojina može se ukinuti samo pod uslovom svestranog razvoja ličnosti, jer su postojeća razmena i postojeće proizvodne snage svestrane i samo ličnosti koje se svestrano razvijaju mogu da ih savladaju, tj. da ih učine slobodnom delatnošću svog života.«¹⁹

Da bi se popravio takav društveni tretman poljoprivrede, a uporedo s tim mijenjao i odnos prema njoj, tek se u 1973. godini počinju poduzimati određene i znatno efikasnije mjere. Tzv. »Zeleni plan« ima za cilj prevazići do tadašnje slabosti, te unapređivanje poljoprivrede uopće.

Zbog sveukupnog društveno-ekonomskog zaostajanja sela u odnosu na grad i mnogih neriješenih pitanja (manji dohodak i neredovna primanja u odnosu na ostale kategorije zaposlenog stanovništva, neriješeno socijalno

¹⁷ Friedrich Engels: *Zur Wohnungstrage*, Moskva, Izdavačko preduzeće za literaturu na stranim jezicima, 1940, str. 81.

¹⁸ K. Marks—F. Engels: *Celokupna dela*, deo I, sv. 6, str. 518.

¹⁹ K. Marks—F. Engels: *Celokupna dela*, deo I, sv. 5, str. 417.

osiguranje i samo djelimično riješeno zdravstveno osiguranje, nemogućnosti dobijanja kredita za nabavku poljoprivrednih mašina i unapređenje poljoprivrednog gazdinstva, kao i kredita za stan, te ukidanje dječjih dodataka itd.), *velik dio stanovništva, naročito mlađeg, napušta selo*. Napuštaju se na žalost i ona gazdinstva koja ne samo što bi mogla obezbijediti potpunu egzistenciju svojoj porodici, već bi mogla znatnu količinu proizvoda ponuditi tržištu. Stoga se postavlja pitanje: da li se to napuštanje isplati i onima koji napuštaju poljoprivredne posjede i društvu kao cjelini? Čak bez dubljeg ulaženja u problem može se sa sigurnošću ustvrditi: od ovakvog napuštanja posjeda imaju ogromnu štetu i pojedinci i društvo.

Vrlo su interesantni Engelsovi pogledi na posljedice koje proističu iz odvajanja grada od sela, a dao ih je u jednom veoma sažetom, konciznom i pomalo figurativnom opisu: »Već prva velika podjela rada, odvajanje grada od sela, osudila je seosko stanovništvo na vjekovno zaglupljivanje, a građane na robovanje svakoga svome posebnom zanatu. Ona je uništila osnovicu duhovnog razvitka za jedne, a tjelesnog razvitka za druge. Kad seljak prisvaja zemlju, a građanin zanat, onda u isto tolikoj mjeri i zemlja prisvaja seljaka a zanat zanatliju. Kad se dijeli rad, dijeli se i čovjek. Kad se usavršava jedna jedina djelatnost, njoj se žrtvuju sve ostale tjelesne i duhovne sposobnosti. Sakaćenje čovjeka raste u istoj mjeri kao i podjela rada koja svoj najviši razvitak dostiže u manufakturi.«²⁰

Struktura poljoprivrednih domaćinstava je većinom takva da ne može koristiti drugu radnu snagu, već isključivo svoju. U sezoni radova to zahtijeva maksimalne napore svih članova domaćinstva, bez obzira na njihov uzrast i pol, tako da svi oni obavezno moraju raditi odgovarajuće poslove, a često i one koji se ne mogu smatrati odgovarajućima npr. za djecu, žene i starce. Uslijed toga dolazi do konflikata: s jedne strane unutar samih porodica — između djece (koja su u konkretnom slučaju i radnici i učenici) i njihovih roditelja, a s druge strane između porodica i škole. Kada je riječ o konfliktu između škole i porodice ima se na umu obaveza roditelja da djecu redovno šalju u školu, na što ih prisiljava Ustav i drugi pozitivni zakonski propisi. No unatoč tome oni u sezoni poljoprivrednih radova zadržavaju djecu kod kuće — na poslu. A kad učenici ne odsustvuju s nastave, oni nemaju dovoljno vremena za učenje — bilo zbog zauzetosti poljoprivrednim radom, bilo zbog toga silnog pješačenja od kuće do škole i natrag.

I tako su učenici osnovnih škola u selu u veoma neravnopravnom položaju u odnosu na svoje kolege u gradu. A to je samo jedna od krupnih razlika na relaciji selo—grad.

Summary

ELEMENTARY EDUCATION IN RURAL AREAS

During the period of socialist development in Yugoslavia great and important results have also been achieved in elementary education in rural areas, considering especially that in pre-war Yugoslavia the schooling system was poorly developed and that many school buildings were totally destroyed during the war.

²⁰ F. Engels: *Herren Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*, Moskva, 1939, s. 296—297.

Undeveloped elementary schools in rural areas and their local branches have to cope with two major and complex problems: first, how to include all children of school age and, secondly, how to ensure high-quality tuition.

In all Yugoslav republics and provinces the existing number of eight-class elementary schools and their local branches make it possible to cover all children in the age group of 7—11 (i. e. schooling children in four classes of elementary school). However, the existing number of schools is not sufficient to cover also children of 11—15 years of age (i. e. children in the higher classes of elementary school). The size of the areas covered by individual elementary schools, the configuration of the ground, and the distance of the pupils' homes from the seat of the respective eight-class elementary school make it difficult for many pupils to continue attending school after finishing the fourth class of elementary school. As a result and also because of the erroneous view of some parents regarding the need of giving children (especially female children) advanced schooling, a large number of children drop out after the fourth class of elementary school.

A great and almost insoluble problem is how to provide instruction on special subjects in the higher classes of undeveloped elementary schools, which have little prospect for completing their teaching staffs. In most cases in these schools teachers cannot give the regulated number of lessons teaching their particular subjects, but must teach other subjects outside their particular domain in order to fill the required number of lessons.

The relation between developed and undeveloped regions viewed from the aspect of socially unequal conditions for education, is one of the important questions which point to the necessity of a marxist sociological investigation of this phenomenon. It is a paradox that in the Yugoslav society the gap between country and town as regards development level is widening instead of narrowing.

The considerable disproportion in development levels which exists not only between individual republics and provinces but also within the republics and provinces themselves (including also differences in the level of development between rural and urban areas) calls for solidarity in the development of education. This must be not only one of the highly important and permanent tasks of the Yugoslav self-management socialist society but also a permanent consideration of all working people in every sphere of life and work.

The disproportion between country and town in the sphere of education and training can best be seen from the following three facts relating to elementary education in rural areas: (1) considerable proportion of inadequately trained teaching staff, (2) inadequate equipment of schools, (3) very difficult conditions under which a large number of pupils attend school (walking 15—20 or even more kilometres a day, doing farm work, etc.). To all this we must add that the current development of rural areas is also accompanied by many contradictions which are manifested primarily in a conflict between the traditional and the new social relations and views.

Резюме

ОСНОВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В ДЕРЕВНЕ

В период социалистического строительства все до настоящего времени в системе основного образования в сельском районе достигнуты огромные и весьма значительные результаты. Надо упомянуть, что уровень образования в бывшей Югославии был поразителен ввиду тяжелой обстановки которую в то время испытывала наша страна, раздробленная, отсталая и опустошенная во время войны.

Перед системой обучения т. е. первоначальными школами и их классами в деревне встают две крупнейшие и сложные проблемы: включить в школьную подготовку обязательным поступлением в школу всех детей в первую очередь а затем обеспечить качественное обучение.

Имеющаяся сеть в настоящее время, т. е. число восьмилетних начальных школ и им принадлежащих классов во всех наших социалистических республиках и областях дают возможность полностью включить в систем обучения и образования детей школьного возраста с 7 до 11 лет (обучение детей в первых четырех классах начальной школы). Тем не менее это количество школ недостаточно для полного включения детей с 11 до 15-летнего возраста (дети в высших классах начальной школы). Протяженность местности, конфигурация почвы, величина и объем школьного района отдельных начальных школ и отдаленность от места жительства т. е. от центра восьмиклассных учреждений предназначены для первоначального образования являются серьезным препятствием продолжению обучения большего числа учеников после законченного четвертого класса начальной школы.

Вследствие приведенных факторов а также и вследствие неправильного понимания образования и надобности образования определенного числа родителей (в особенности женщин) большое число детей не показывает желание продолжить обучение после четвертого класса, или же покидает обучение в высших классах. Такие спады учеников в начальных школах в деревне в особенности наглядны на переходе из четвертого в пятый класс.

Большой и почти неразрешаемой проблемой является отсутствие специального обучения в высших классах неразвитых сельских школ предназначенных для начальной школьной подготовки в которых незначительное число классов с предметным преподаванием. Если же соблюдаются нормативы и правила, законные предписания, обстановка в таких, до такой степени неразвитых школах не дает возможность оформления комплектного состава преподавателей — преподавательского кадра. В таких школах преподаватель, с особенностями преподавателя одного предмета, чаще всего не имеют предусмотренную норму лекций из своего предмета, должен заниматься дополнительным преподаванием нескольких предметов вне его специальности.

Вопрос отношения развитых и неразвитых районов с позиций общественно неравномерных условий обучения выделяется как один из важнейших вопросов которым дефинируется надобность марксистско-социологического исследования этого феномена.

Парадоксальным оказывается факт, что в нашем обществе существует раскол между селом и городом который все время расширяется вместо того чтобы уменьшался.

Ввиду значительного разлада имеющего место не только в рамках республики и областей а и внутри собственных рамок, включая и разновидности существующие между селом и городом, необходима солидарность в развитии образования. Это должно стать одной из важнейших и постоянных задач нашего самоуправляющегося социалистического общества и в то же время — постоянной заботой всех трудящихся во всех сферах жизни и работы. В пользу необходимости принципа солидарности говорит и факт о том что раскол между развитыми и неразвитыми областями в сфере образования вместо сокращения — увеличивается! В связи с этим нет надобности отдельно указывать на расхождение имеющее место между селом и городом в области образования и воспитания. Достаточно упомянуть лишь три момента касающиеся основного образования в деревне: 1) значительное число неквалифицированного преподавательского кадра, 2) необорудованность школ, 3) весьма неблагоприятные условия обучения большего числа учеников (ходьба 15—20 км в день или больше, выполнение сельскохозяйственных работ и т. п.). Надо еще прибавить и заключить что нынешний рост нашей деревни сопровождается многие противоположности, т. е. противоречия которые отражаются прежде всего в конфликтах старых, традиционных и новых общественных отношений и пониманий.